

УДК 94(477.65)»19/20»:316.343.632:316.344.24

DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.22

ВІКОВИЙ ПРОФІЛЬ ПРОМИСЛОВОГО РОБІТНИЦТВА ЄЛИСАВЕТГРАДА (80-ТІ РОКИ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.): ГАЛУЗЕВА СПЕЦИФІКА

Чабан Ярослав,*аспірант кафедри всесвітньої історії факультету суспільно-гуманітарних наук**Київського столичного університету імені Бориса Грінченка**ORCID ID: 0000-0002-3500-5341*

Статтю присвячено комплексному аналізу вікової стратифікації промислового робітництва Єлисаветграда у 80-х роках XIX ст. – на початку XX ст. з урахуванням галузевої специфіки. Джерельну базу дослідження становлять звіти фабричних інспекторів, матеріали Першого загального перепису населення 1897 р., фабрично-заводські показники кінця XIX – початку XX ст., елекційні списки робітників до Державної думи 1906 р. та 1912 р., а також внутрішня документація міських підприємств з обробки металу (заводів Товариства «В.А. Яскульський» та А.Л. Шкловського).

Визначено, що у 80-х роках XIX ст. до роботи на єлисаветградських підприємствах залучалися практично всі працездатні вікові групи, проте їх співвідношення поступово змінювалося. Так, у 80-х роках XIX ст. близько 76% промислових робітників міста належали до «дорослих» (віком від 16 років), а 24% становили підлітки (репрезентувалися хлопцями 12–15 років). Наголошено, що у наступні десятиліття спостерігалася поступове зменшення частки неповнолітніх у промисловості міста. Станом на 1894 р. дорослі вже становили близько 85% усіх робітників, підлітки – 14%, а діти (12–14 років) – лише близько 1%. Інтенсифікація механічного та машинобудівного виробництва супроводжувалася зростанням ролі кваліфікованих дорослих кадрів: на найбільших заводах частка юнацтва не перевищувала 10–20% (зокрема, 11% на заводі братів Ельворті), тоді як на менших підприємствах із низьким рівнем технологічності підлітки все ще могли становити 40–60% персоналу.

Автор звертає увагу й на тенденцію до «дорослішання» робочої сили на початку XX ст., що чітко проглядається в корпусі статистики. Відповідно до елекційного списку 1906 р., 51% фабрично-заводських робітників були старшими за 25 років. Натомість елекційний перепис робітників 1912 р. засвідчив, що основну масу (понад 60%) промислового персоналу становили працівники 28–42 років, тоді як частка неповнолітніх знизилася приблизно до 5%. Характерною ознакою напередодні Першої світової війни стало формування ядра висококваліфікованих робітників старшого віку (48–86 років), особливо на найбільшому в Єлисаветграді заводі сільськогосподарських машин Акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті», що наочно засвідчує утвердження традиції до цінності кваліфікації робітників та поваги тяжлості їхньої роботи на підприємстві.

Ключові слова: віковий профіль, промислові робітники, Єлисаветград, дитяча праця, праця підлітків, вікова стратифікація, галузева специфіка, Ельворті, Яскульський, Шкловський, Бургард, Барський, Гольденберг.

Chaban Yaroslav. The age profile of Yelisavetgrad's industrial workforce (1880s – early 20th century): sectoral specificity

The source base of the study includes factory inspection reports, materials from the First General Population Census of 1897, factory and plant directories from the late 19th and early 20th centuries, electoral lists of workers eligible to vote in the State Duma elections of 1906 and 1912, as well as internal documentation from local metalworking enterprises (including the plants of the «V.A. Yaskulskyi» Company and A.L. Shklovskyi).

The author establishes that in the 1880s virtually all employable age groups were engaged in industrial work at Yelisavetgrad's enterprises, although their relative proportions gradually changed. In the 1880s, approximately 76% of the city's industrial workforce were «adults» (aged 16 and above), while adolescents (boys aged 12–15) accounted for about 24%. In the following decades, a steady decline in the share of underage workers was observed. By 1894, adults made up around 85% of the industrial labor force, adolescents – 14%, and children aged 12–14 – only about 1%.

The intensification of mechanical and machine-building production was accompanied by a growing demand for skilled adult labor: at the largest factories, the share of youth did not exceed 10–20% (e.g., 11% at the Elworthy Brothers' plant), while at smaller, less technologically advanced workshops, adolescents could still constitute 40–60% of the workforce.

Attention is also drawn to the trend of an «aging» labor force in the early 20th century, as clearly evidenced in statistical data. According to the electoral list of 1906, 51% of factory workers were over the age of 25. The 1912 electoral census revealed that the majority (over 60%) of industrial employees were between the ages of 28 and 42, while the proportion of minors had dropped to approximately 5%. A distinctive feature on the eve of World War I was the emergence of a core of highly skilled older workers (aged 48–86), particularly at the city's largest enterprise – the Agricultural Machinery Plant of the «R. & T. Elworthy» Joint-Stock Company. This development reflects the growing institutionalization of worker qualification and the recognition of long-term service in the industrial sector.

Key words: age profile, industrial workers, Yelisavetgrad, child labor, adolescent labor, age stratification, sectoral specificity, late 19th century, early 20th century, Elworthy, Yaskulsky, Shklovsky, Burgard, Barsky, Goldenberg.

Постановка проблеми. Вікова характеристика промислового робітництва є одним із ключових чинників, що визначають специфіку трудового повсякдення та внутрішню соціальну динаміку робітничого колективу. У цьому контексті вік працівників перестає бути суто статистичним показником і слугує одним із засадничих чинників творення соціальної ієрархії та психологічного клімату в середовищі промислових робітників. Маємо констатувати, що аспект вікової структури робітництва окремих промислових центрів, особливо поза регіонами Донбасу та Придніпров'я, на сучасному етапі розвитку історичної науки залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, досі не було здійснено комплексного аналізу вікового профілю робітників промислових підприємств Єлисаветграда у 80-х роках XIX – на початку XX ст. на етапі перепрофілювання міських виробництв на основі здобутків промислової революції. Строката структура промисловості міста з домінуванням сільськогосподарського машинобудування та млинарської справи зумовила суттєві відмінності у співвідношенні різних вікових груп промислових робітників. В окремих галузях практикували виключно працю дорослих через потребу у високій кваліфікації, значній фізичній силі й надмірній шкідливості виробництв. Водночас інші підприємства активно залучали підлітків як дешевший виробничий ресурс. Таким чином, виникає необхідність визначення галузевої специфіки вікової стратифікації промислового робітництва Єлисаветграда протягом досліджуваного періоду, що дасть змогу глибше зрозуміти особливості соціально-виробничої структури та психологічного клімату всередині робітничого середовища міста.

Мета статті – комплексно дослідити віковий профіль промислового робітництва Єлисаветграда у 80-х роках XIX – на початку XX ст. з урахуванням галузевої специфіки промисловості міста, виявити динаміку його змін та окреслити характерні тенденції розвитку.

Завдання дослідження: установити динаміку вікової стратифікації промислового робітництва Єлисаветграда в контексті галузевої диференціації промисловості міста наприкінці XIX – на початку XX ст.; виявити характерні вікові домінанти у різних видах виробництв; визначити співвідношення дитячої, підліткової та дорослої праці на підприємствах міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вікова структура промислових робітників Єлисаветграда у 80-х роках XIX – на початку XX ст. потрапляла в поле зору дослідників лише побічно. До такої роботи належить колегіальна праця представників марксистської історіографії «Історія міст і сіл Української РСР» [1]. Таким чином, дана публікація є першою спробою системного розгляду зазначеної проблематики на сучасному етапі розвитку української історичної науки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вікової стратифікації промислового робітництва Єлисаветграда показує, що до роботи на підприємствах міста були задіяні практично всі працездатні категорії населення, однак їх співвідношення протягом досліджуваного періоду поступово змінювалося. Матеріали, подані у звіті фабричного інспектора Київського округу І.О. Новицького, засвідчують, що у 80-х роках XIX ст. 76% промислових робітників міста належали до «дорослих». Зазначимо, що нижня гранична вікова межа цієї категорії у логіці джерела значно відрізнялася від сучасного розуміння цього терміну: до неї зараховувалися особи чоловічої та жіночої статі старше 16 років. На противагу цьому 24% робітників зараховувалися до т. зв. «малолітніх», що на практиці тотально репрезентувалися хлопцями у віці від 12 до 15 років, а використання праці дівчат, принаймні з формального погляду, не згадується. У таких галузях промисловості Єлисаветграда, як пивоваріння, виробництво штучних мінеральних вод та мукомельна справа, до роботи долучалися виключно дорослі робітники, що, з нашої точки зору, пов'язано з потребою у фаховому знанні технології виробництва, а у разі роботи на мукомельних підприємствах – й у грубій фізичній силі, що унеможливлювало працевлаштування підлітків. Необхідність високої кваліфікації та відносно вищого рівня грамотності в поєднанні зі шкідливими умовами виробництва, що критично впливали на здоров'я малолітніх, обмежувала можливість їхньої роботи й у типографській галузі – усереднено, лише 17% усіх робітників, при цьому на типографії Лемберга і Темкіна – 19% [2, с. 22, 24, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 41].

Водночас окремі галузі міської промисловості Єлисаветграда, навпаки, були орієнтовані на широке залучення праці малолітніх. Так, вони становили 43% усіх задіяних у столярно-меблевому виробництві (майстерня Шредера), 35% – на екіпажних фабриках (заклади П.І. Кесслера та М. Лінденблюма), 26% – на тютюнових фабриках (при цьому в закладах Я.І. Баккала та О. Гунькіна – 29%). На міських пекарнях та в кондитерських працювало в середньому 24% малолітніх, зокрема на пекарні Коваленка – 33% усіх робітників [2, с. 24, 29, 37, 41].

Окремого висвітлення потребує вікова стратифікація персоналу механічних та чавуноливарних заводів як основного модерного напрямку промисловості Єлисаветграда, де сумарно працювало 60 хлопців

від 12 до 15 років (25% усіх робітників галузі). Так, на підприємстві Крафта¹ малолітні становили 38%, Е. Бургарда – 35%, а на найбільшому заводі Єлисаветграда – англійців Р. і Т. Ельворті – лише 18% (26 осіб), тобто адміністрація орієнтувалася, перш за все, на працю дорослих кваліфікованих робітників. Схожа статистична картина спостерігалася й у 1881 р. Так, за даними агронома та сільськогосподарського інспектора В.В. Черняєва, учні становили лише 12% усіх робітників заводу, що, на думку автора, було однією з причин організаційно-фінансового успіху підприємства [2, с. 28; 3, с. 7]. Таким чином, механічне виробництво та сільськогосподарське машинобудування у 80-х роках XIX ст. були головними галузями використання праці підлітків, а завод братів Р. і Т. Ельворті – підприємством із найбільшою локалізацією таких робітників, хоча їх працевлаштування й обмежувалося виробничою стратегією власників.

У фабрично-заводській статистиці 90-х років XIX ст. виокремлення чоловіків та жінок в окрему категорію відбувається за тим самим підходом, називаючись «дорослими», але по відношенню до дітей уводиться розділення на «малолітніх» та «підлітків» без чіткого уточнення вікових рамок такої стратифікації. Як результат, у своїх підрахунках ми будемо керуватися визначеннями, уведеними у фабричне законодавство цього періоду, – 12–14 років для малолітніх та 15–17 років для підлітків відповідно. Станом на 1894 р. серед робітників підприємств Єлисаветграда, що потрапили в оптику укладачів промислового показника, 977 осіб (84,52%) належали до дорослих, 164 (14,19%, із них 10 – дівчата) – до підлітків та лише 15 (1,3%, із них 8 – дівчата) – до малолітніх [4, с. 396, 398, 400, 948, 950, 952, 954, 956, 958]. Порівняно з попереднім періодом варто наголосити на збільшенні залученості дорослих робітників на основі інтенсифікації розвитку механічної та машинобудівної промисловості міста. Серед 803 працівників цих підприємств лише 144 (17,93%) належали до категорії хлопців 15–17 років. Водночас із розширенням номенклатури закладів, у тому числі появою малих виробництв з акцентом на низькотехнологічній праці, усередині цього промислового кластера спостерігається диференціація застосування праці підлітків. Так, на заводі Б.І. Шмідта вони становили 64,29%, А.О. Гольча – 43,10%, а П.І. Кесслера – 42,59% усієї чисельності робітників відповідно. Водночас для найбільших підприємств галузі характерна зворотна тенденція: 22,22% – на заводі Товариства «В.А. Яскульський» та лише 11,25% (45 осіб) – на заводі Р. і Т. Ельворті, що показує продовження вище описаного нами тренду² [4, с. 396–400].

Ще однією відмінністю є фіксація початків працевлаштування підлітків у мукомельній галузі, що становили, однак, незначну частку млинарів – близько 1,92% (проте зафіксовано 5,56% на млині «Дашевський та Сини» та 11,11% – на млині Я.Л. Броуна) [4, с. 950–955]. Збільшення залучення дитячої праці (зокрема, дівчат) відбулося й на тютюнових фабриках (35,71%), при цьому на підприємстві І.С. Рофе працював лише 1 малолітній хлопець та 8 малолітніх дівчат, А. і К. Бельських – 5 підлітків-хлопців та 6 дівчат (сумарно становили 68,75% усіх робітників цього підприємства), Я.І. Баккала – 5 підлітків: 1 хлопець і 4 дівчини. Таким чином, ця галузь стала основою у використанні праці дівчат – малолітніх та підлітків на фабричному рівні організації виробництва, що становили 25,71% усіх робітників та переважали у цьому хлопців (лише 10,00%) [4, с. 958–959]. Інші акцизні галузі Єлисаветграда, такі як пивоварне (заводи Г.Г. Лайєра та Г.І. Зельцера) й винокурне (завод Л.Ф. Долинського) виробництва, обмежувалися виключно використанням праці дорослих. Чисельність же підлітків-хлопців у типографській галузі зростає незначно – 18,75% на основі статистики робітників закладу М.А. Гольденберга [4, с. 240–241, 956–959].

Доповненням до зрізу вікових показників 90-х років XIX ст. слугують підрахунки, зроблені нами на основі стратифікації населення Єлисаветграда за критеріями віку та професії у матеріалах перепису 1897 р. Відповідно до отриманих показників, серед чоловіків найбільш чисельною була категорія 20–39 років – 1 589 осіб (53,72%). Цей же віковий діапазон домінував серед жінок-робітниць – 81 особа (33,97%). Другою за чисельністю серед чоловіків була група робітників 40–59 років – 619 осіб (20,93% усіх робітників чоловічої статі). Для жінок таке охоплення мали робітниці 17–19 років, яких налічувалося 52 особи (21,68%). Судячи з отриманої нами статистичної картини, у дитячій та підлітковій роботі (12–16 років) були задіяні 275 хлопців та 44 дівчини (останні – здебільшого в обробці волокон, дерева, у пекарнях, кондитерських, на типографіях та тютюнових фабриках), що сумарно становили не більше 9,98% усіх промислових робітників Єлисаветграда. Таким чином, на зламі XIX–XX ст. основною

¹ Це підприємство зустрічається у фабрично-заводській статистиці лише один раз – у звіті фабричного інспектора Київського округу за 1885 р. У подальшому матеріали про діяльність підприємства відсутні. Можливо, мається на увазі прізвище тимчасового орендаря або помилка під час оформлення тексту.

² За даними джерела, на заводі с/г машин та знарядь Є.І. Бургарда не використовувалася праця дітей та підлітків, хоча ця інформація, з нашої точки зору, не відображає дійсність. Вочевидь, дані про це свідомо не були подані фабричній інспекції.

продуктивною силою міської промисловості виступали робітники та робітниці у віковому діапазоні 20–59 років [5, с. 196–197, 201].

У питанні вікової стратифікації робітників Єлисаветграда початку ХХ ст. фабрично-заводська статистика не несе детальної інформації та стає другорядною для нашого дослідження, тоді як єдиними джерелами стають елекційні списки для визначення виборщиків до II та IV Державних дум та внутрішня документація обліку на міських підприємствах. Специфіка елекційних джерел 1906 р. дає змогу виділяти лише вікову категорію чоловіків починаючи з 25 років, а частку молодших робітників можна визначити лише узагальнено, без суттєвої деталізації. За нашими підрахунками, робітники старше зазначеного віку на підприємствах Єлисаветграда становили 50,79%, а підлітки та дорослі від 18 до 24 років – 49,21% відповідно. Варто зазначити, що основу для перепису 1906 р. становили, перш за все, підприємства сільськогосподарського машинобудування. Так, на фабриці екіпажів та машин П.І. Кесслера налічувалося 57,78% (26 осіб) вище вікового цензу, на заводі Акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті» – 52,64% (619 осіб), а на машинобудівному заводі А.Л. Шкловського – 40,59% (69 осіб). Різко виділяються із цього списку заводи К.К. Краузе та «Бургард Е. і К.» – лише 35% (21 та 42 особи відповідно): на цих підприємствах чисельність підлітків та осіб від 18 до 24 років була найвищою серед усіх підприємств цієї галузі. Сумарно ж, за оцінкою фабричного інспектора І. Дмитрієва, у 1907 р. частка дітей серед робітників машинобудівних заводів Єлисаветграда досягала 25% [1, с. 86]. Джерело охоплює й кілька підприємств інших галузей. Так, мукомельна справа в реєстрі репрезентується на прикладі парового млина «А.Д. Барський та Син» – близько 75% (45 осіб), а поліграфічне виробництво – типографією М.А. Гольденберга, де знаходили заробіток 19 осіб (76%) старше 25 років [6, с. 3–16; 7, с. 1 зв.–27; 8, с. 176, 323, 1000, 1012, 1013; 9, с. 122, 262].

Окремої уваги потребує робітнича спільнота машинобудівного заводу Товариства «В.А. Яскульський», оскільки збереженість документів внутрішнього обліку зі значним статистичним потенціалом дає змогу зробити більш деталізовані висновки про динаміку вікової репрезентації на цьому підприємстві. У 1906 р. з 200 робітників 125 (62,5%) становила категорія підлітків і дорослих від 18 до 24 років, і лише 75 осіб (37,50%) були старшими за 25 років. У цій групі найбільшу репрезентацію мали особи 25–30 років (36,00%) та 31–35 років (34,67%). Найстаршою зафіксованою віковою категорією серед робітників були особи 46–60 років, хоча таких налічувалося лише троє – *Савва Мефодійович Шпильовий* (46 років), слюсар *Микола Ігнатович Калганов* (49 років) та чорнороб *Іван Іванович Воронов* (55 років). Таким чином, середній вік робітників підприємства в 1906 р. серед вікової групи старше 25 років становив 33 роки [6, с. 3–4].

На відміну від електоральної статистики списки робітників підприємства з анкетними даними за 1909–1911 рр. дають змогу отримати максимальну повноту інформації щодо їх вікової стратифікації. Доходимо висновку, що з 493 осіб найбільша частка – 24,54% (121 особа) – належала саме категорії у віці 15–17 років, 22,72% (112 осіб) репрезентували групу 18–22 років і 20,49% (101 особа) – 23–27 років, тож усереднено саме представники цих вікових груп становили основний кістяк робітничого колективу підприємства. Представники ж вікового діапазону 28–42 років сумарно налічували 28,80% (142 робітника), тоді як решта категорій (із 43 до 62 років) становили відносно малозначущу частку – лише 3,45% (17 осіб). Найстаршими робітниками підприємства були *ливарник Борис Іванович Стапович*, *модельник Олексій Фомич Статовський* (обидва – 51 рік), *токарь Іван Тимофійович Рудковський*, згаданий нами вище *слюсар Микола Ігнатович Калганов* (обидва – 53 роки) та *чорнороб Іван Іванович Воронов* (58 років), що, як і Калганов, працювали на підприємстві з березня 1906 р. Відповідно до повноти статистичних даних, суттєво змінюється й розрахований нами показник середнього віку робітників на підприємстві, що для 1909–1911 рр. становив 25 років, а в категорії старше 25 років – 32 роки. Це показує незначне статистичне «омолодження» цієї групи порівняно з показником 1906 р. [10, с. 1–54].

Деталізація вікової репрезентації заводського робітництва в 1909–1910 рр. є можливою й для машинобудівного заводу А.Л. Шкловського, де як основне джерело вікової статистики використано корпус матеріалів із реєстрації амбулаторних хворих, ведений фельдшером підприємства. Згідно з результатами нашого аналізу, заснованого на виділенні унікальних записів для уникнення статистичного повтору, найбільш чисельними категоріями робітників були особи 18–22 років (127 осіб, 28,67%), 23–27 років (111 осіб, 25,06%) та 28–32 років (77 осіб, 17,38% усіх робітників підприємства відповідно). Підлітки (15–17 років) становили сумарно 49 осіб – 11,06% усіх робітників заводу, тоді як малолітні – менше 1%. Наймолодшим робітникам на підприємстві було 13 (*комірник Бенціон Минарей*) та 14 (*коваль Сергій Тартиковський*, *слюсари Андрій Ткач*, *Іван Антимонов* та *Анисим Носовський* (вказаний як «робітник» без чіткої професії, в решті випадків, вочевидь, йшлося про учнів майстрів із зазначеною кваліфікацією)) років. Найстаршими робітниками заводу можна вважати слюсарів *Івана Бубнова* (57 років),

Мойсея Чернієнка (51 рік) та «робітника» Григорія Божого (53 роки). Середній вік на підприємстві в 1909–1910 рр. становив 26 років, а кількість осіб старше 25 років дещо виросла порівняно з показником 1906 р. – до 46,95% [11, с. 1 зв.–57 зв.].

Висвітлення вікової репрезентації міського робітництва Єлисаветграда на заключному етапі ординарного економічного розвитку, злам якого відбувся внаслідок участі Російської імперії в Першій світовій війні, дає змогу реалізувати перепис робітників для визначення виборщиків до IV Державної думи, створений у травні-червні 1912 р. Звертаємо увагу, що вказівка віку в списку робітників міститься лише для шести промислових закладів міста, охопивши, таким чином, 1 666 осіб. Розглядаючи їх під кутом узагальнення, отримуємо результат, що нагадує загальні тенденції вікової стратифікації початку ХХ ст. Так, основу робітничої спільноти міста становила вікова категорія 28–32 років (409 осіб, 24,55%), 33–37 років (306 осіб, 24,37%) та 38–42 років (259 осіб, 15,55% відповідно). Фіксація праці малолітніх, як і на попередніх етапах нашого дослідження, залишається, принаймні формально, доволі низькою – лише 3 особи у віці 12–14 років, що працювали в типографії М.А. Гольденберга (*Костянтин Савюк, 14 років*) та на чавуноливарному й машинобудівному заводі Т. Шопинського (селяни с. Балашівка *Степан Волков* та с. Лелеківки *Федір Майборода*). На нашу думку, така ситуація в реаліях міської промисловості цього періоду мало відображає дійсність: скоріше за все, укладачі списків на підприємствах не вказували цю категорію виходячи з функціонального призначення документу, хоча, як видно з наповнення перепису, під час його створення віковий ценз фактично не брався до уваги. Підлітки ж (15–17 років) налічували 90 осіб (5,40%), хоча на таких підприємствах, як вище згадані чавуноливарний і машинобудівний заводи Т. Шопинського, завод землеробських машин Ф.К. Кличка, чавуноливарний та механічний заводи І.М. Гомберга, вони становили в середньому 32–40% усіх робітників. Цілком симптоматичним є й той факт, що на найбільшому підприємстві міста – заводі Акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті» – домінуючими категоріями, що становили основу виробничого ресурсу підприємства, були робітники 28–32 та 33–37 років (по 395 осіб, 29,00% для кожної групи) і 38–42 років (245 осіб, 17,99%). Наголошуємо, що така репрезентація є незначно деформованою через відсутність у переписі підприємства малолітніх робітників, що цілком однозначно працювали на ньому. Особливістю робітничої спільноти заводу Ельворті в 1912 р. є абсолютно нетипова для підприємств Єлисаветграда чисельність робітників старших категорій. Так, тут знаходило свій хліб 40 осіб у віці 48–52 років, 20 – 53–57 років, 10 – 58–62 років, 5 – 63–67 років та 14 – у віці 68–72 років, що жодного разу не зустрічалося у статистичних вибірках за весь досліджуваний період. Така специфіка вікової репрезентації показує особливу цінність спеціалістів із високим професійним досвідом для адміністрації цього підприємства. Закономірно, що найстарші представники робітничого середовища міста походили саме з нього – у цій ролі виступають солдат у відставці *Євген Скоробагатько (79 років)*, міщани *Трофим Баланюк (79 років)*, *Григорій Гладкий (82 роки)* та селянин *Захар Черняхов (86 років)*.

Порівняння решти галузей із динамікою вікової репрезентації попередніх років показує, що на типографії М.А. Гольденберга відбулися корективи, які, вочевидь, були лакмусом змін в організації праці всієї поліграфічної галузі Єлисаветграда – йдеться про збільшення чисельності залучених підлітків. Так, найбільшими групами тут були особи 15–17 та 18–22 років (14 осіб, 53,84% сумарної частки всіх робітників закладу). На млині М.А. Барського підлітків серед робітників не зафіксовано, що є продовженням традиційного тренду в мукомельній галузі. Звертаємо увагу, що показник середнього віку робітників міських підприємств залишається фактично незмінним порівняно з 1906–1911 рр. і становить 27 років, при цьому найнижчим він був на заводі Т. Шопинського (22 роки), а найвищим – на заводі Р. і Т. Ельворті (35 років) [12, с. 11–15, 26–27, 30–31, 37–153].

Висновки. Таким чином, спираючись на отримані результати нашого дослідження, найбільш чисельною віковою категорією робітників Єлисаветграда та, відповідно, основною продуктивною силою на міських підприємствах протягом 1885–1912 рр. була група 20–42 років, а середній вік становив близько 25–27 років. Для залучення дитячої праці протягом 80-х років ХІХ – початку ХХ ст. характерний процес поступового скорочення, усереднено – від 23% до 5–10%, що свідчить про зростання кваліфікаційних вимог і професіоналізацію робочої сили. Водночас специфіка окремих галузей зумовлювала відчутний контраст у залученні до виробництва підлітків та малолітніх: найвища їх концентрація спостерігалася в тютюновій, деревообробній, кондитерській та екіпажній галузях. Із розвитком аграрного машинобудування та ускладненням технологічного процесу частка підлітків на найбільших підприємствах поступово зменшувалася, проте зберігалася стабільною на виробництвах із меншим рівнем технологізації. Характерною рисою в переддень Першої світової війни було формування ядра кваліфікованих робітників старшого віку (48–86 років), особливо на підприємстві братів Р. і Т. Ельворті, що засвідчує становлення на цьому заводі традиції цінності кваліфікованого робітництва для його адміністрації.

Література:

1. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Кіровоградська область / ред.: Д.С. Сиволап та ін. Київ : АН УРСР. Ін-т історії, 1972. 816 с.
2. Отчет фабричного инспектора Киевского округа за 1885 г. инженер-технолога И.О. Новицкого. Санкт-Петербург : Типография В. Киришбаума, 1886.
3. Черняев В. Русское сельскохозяйственное машиностроение: из путевых заметок. Санкт-Петербург : Тип. В. Демак, 1881.
4. Фабрично-заводская промышленность России. Перечень фабрик и заводов / ред.: В.И. Михайловский, Н.П. Лангвой. Санкт-Петербург : Типография И.А. Ефрона, 1897.
5. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 47: Херсонская губерния / ред. Н. Тройницкий. 319 с.
6. Список рабочих завода Яскульского, Шкловского, Бургарда и др. предприятий, которые от роду не менее 25 лет. 1906–1909. *Держ. архів Кіровоград. обл. (ДАКіроО)*. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Оп. 10. Спр. 4. 25 арк.
7. Список мастеровых и рабочих завода Р. и Т. Эльворти от 25-летнего возраста: в связи с составлением списков выборщиков избирателей в Государственную Думу. 1906. *Держ. архів Кіровоград. обл. (ДАКіроО)*. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Оп. 10. Спр. 8. 27 арк.
8. Список фабрик и заводов России 1910 г.: по официальным данным фабричного, податного и горного надзора / составлено редакцией «Торгово-промышленной газеты» и «Вестника финансов»; Министерство финансов и Министерство торговли и промышленности. 2-е изд. Москва : издано Торговым домом Л. и Э. Метуль и К°, 1910. 1034 с.
9. Варзар В.Е. Список фабрик и заводов Российской империи / Составлен по официальным сведениям Отдела Промышленности Министерства Торговли и Промышленности под редакцией В.Е. Варзара. Санкт-Петербург : Типография В.Ф. Киришбаума, 1912. 720 с.
10. Список рабочих завода с указанием анкетных данных. 1909–1911. *Держ. архів Кіровоград. обл. (ДАКіроО)*. Ф. 1 Єлисаветградський машинобудівний та чавуноливарний завод товариства «В.А. Яскульський», м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Оп. 1. Спр. 57. 54 арк.
11. Книга для записи амбулаторных больных в фабричных приемных покоях Завода А.Л. Шкловского на 1909 год по 29 июня 1910 года. 1909–1910. *Держ. архів Кіровоград. обл. (ДАКіроО)*. Ф. 2 Єлисаветградський машинобудівний завод землеробних знарядь товариства Шкловського, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Оп. 1. Спр. 5. 50 арк.
12. Списки рабочих фабрик и заводов. 1912. *Держ. архів Кіровоград. обл. (ДАКіроО)*. Ф. 78 Єлисаветградська міська управа, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Оп. 3. Спр. 112. 153 арк.

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025